AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ (1918-1920-ci illər) ƏCZAÇILIQ XİDMƏTİNİN VƏZİYYƏTİ HAQQINDA

Hafiz M. Əliyev, Rafail V. Sadıqov

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə bütün sahələrdə olduğu kimi, eczaçılığa da xüsusi diqqət yetirilirilərək, hökümətin fəaliyyəti önəmli, əvəzedilməz, tarixi bir fakt olaraq, Azərbaycan eczaçılıq salnaməsinə daxil olmuşdur [1].

Fərdi eczaçılıq xidməti, hələ çar Rusiyası dövründə Azərbaycan ərazisində müxtəlif apteklər və aptek mağazaları şəklində xaotik fəaliyyət göstərirdi. Bakı və Gəncə quberniyalarında olan apteklər və aptek mağazaları müvafiq surətdə quberniya həkiminin idarələrinə tabe olmuşdu [2].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Səhiyyə Nazirliyinin ilk sərəncamlarından birinə əsasən, ölkənin ərazisində yerləşən bütün apteklər və aptek mağazaları öz fəaliyyəti, ştatı və digər məsələləri üzrə hesabatlarını birbaşa nazirliyin Tibbi-Əczaçılıq Şöbəsinə təqdim etməli idilər. Bununla da eczaçılıq xidmətinin vahid sistem – *aptek şəbəkəsi* şəklində birləşdirməyə nail olmuşdu [1].

Həmin dövrdə, şəxsi, özəl, müxtəlif cəmiyyətlərin tabeliyində olan apteklərin və aptek mağazalarının artması ilə əlaqədar, ölkənin paytaxtında «Aptekçilərin cəmiyyəti» (*Общество Аптекарей г. Баку и его района*)*, və bu qurumlarda çalışan eczaçıların «Həmkarlar İttifaqı» (*Профессиональный Союз фармацевтов и служащих аптек г. Баку*) fəaliyyət göstərirdi [1].

«Aptekçilərin Cəmiyyəti»nin sədri provizor **Ferdinand Miron Abramoviç**, katibi – **İ. Qluzman**, «Həmkarlar İttifaqı»nın sədri isə **A. Trubkoviç** idi.

Qeyd olunduğu kimi, hökümətin ilk sərəncamlarından, hələ 8 oktyabr 1918-ji ildə 283 №-li «Bakı şəhərində dövlət apteki və eczaçılıq kursları açılması haqqında» qərarı qəbul edilmişdi [2].

Önəmlisi budur ki, bəzi apteklərdə rəhbərliyi provizor olmadığı təqdirdə, Tibbi-Əczaçılıq Şöbəsi ciddi xəbərdarlıq edərək, müəyyən vaxt ərzində provizorun aptek rəhbərliyinə dəvət edilməsini tələb edirdi.

Bununla yanaşı, zəhərli və güclü təsirə malik dərman maddələrinin satışı ciddi nəzarətə götürülürdü. Dərmanların qiymətləri ümumi qaydada Tibbi-Əczaçılıq Şöbəsi ilə «Aptekçilərin Cəmiyyəti» arasında razılaşdırılırdı və ümumi taksa ilə satılırdı. Bu qiymətlərə, zəhmət haqqı da *(taxa laborum)* əlavə edilirdi. Bəzi apteklərdə dərman haqqı artıq alınan təqdirdə, bu məsələlər ciddi surətdə yoxlanılır və burada müxtəlif inzibati cəza növləri tətbiq olunurdu (cərimə, töhmət, xəbərdarlıq və s.). Misal üçün, Tsipkinanın Bakı aptekində dərman haqqının taksadan artıq alması nəticəsində, o dövrdə nəşr olunan «İttihad» qəzetinin 6 iyul 1919-cu il 11 saylı nömrəsində ciddi xəbərdarlıq məzmunlu qısa məqalə çap edilmişdir. Beləliklə, bu məsələdə də hökümətin nəzarəti ciddi və güclü idi.

Bəzi apteklərin nəzdində kimyəvi-bakterioloji kabinetləri *(Химико-Бактериологические Кабинеты)* fəaliyyət göstərərək cürbəcür biokimyəvi, bakterioloji analizlərin aparılması ilə yanaşı, həm də müxtəlif zərdablar və mikrobioloji mənşəli vasitələr hazırlanırdı («Baryatinskaya» - X. Qolberq, Veynblatın apteki və s.)

Fəaliyyət göstərən dövlət aptekindən başqa, Bakı şəhərində bir çox milli mənsubiyyətli cəmiyyətlərin: Bakı Xeyriyyə Cəmiyyəti (*Бакинское Благотворительное Общество*), Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti (*Бакинское Мусульманское Благотворительное Общество*), Bakı Erməni Milli Şurası (*Бакинский Армянский Национальный Совет*), Yəhudi Bakı Milli Şurası (*Еврейский Бакинский Национальный Совет*), Bakı Rus Xeyriyyə Cəmiyyəti (*Бакинское Русское Благотворительное Общество*), «Daşnaqtsütün» partiyasının Mərkəzi Komitəsi (*ЦК партии «Дашнакцютюн»*) apteklərin açılması haqqında Səhiyyə Nazirliyinin Tibbi - Əczaçılıq Şöbəsinə müraciət edərək, məsələnin müsbət həllini arzulayırdılar.

Bu müraciətin nəticəsi kimi, Tibbi-Əczaçılıq Şöbəsi Şurasının 15 iyul 1919-cu il tarixli iclasının 6 №-li protokoluna əsasən, Bakı Rus və Müsəlman Cəmiyyətlərinə, Erməni Milli Şurasına aptek açmağa icazə verilmişdi.

Maraqlıdır ki, Tibbi-Əczaçılıq Şöbəsinin 23 noyabr 1918-ci il tarixli rəsmi müraciətinə cavab olaraq

---

* *Burada və sonradan mötərizədə rus dilində adlar orijinalda, yəni arxiv sənədlərində olduğu kimi verilmişdir – Müəll.*

Bakı şəhəri Bələdiyyəsinin statistik bürosu (*Статистическое Бюро Бакинской Городской Управы*) 22 oktyabr 1917-ci il tarixli siyahıyaalmanın nəticəsi kimi Bakı şəhərinin əhalisinin sayının 230.938 nəfər olduğunu bildirir.

Mövcud olan ərazi - idarəetmə bölgüsünə görə, Cümhuriyyətdə xidmət göstərən aptekləri Bakı və Gəncə quberniyası üzrə təsnif etmişik. Bakı quberniyası üzrə apteklərin əksəriyyəti Bakı şəhərində yerləşmişdi (cədvəl 1).

Fəaliyyət göstərən apteklərdə hazır dərmanların satışı ilə yanaşı, həm də dərman vasitələrinin hazırlanması ilə məşğul olurdular, sanki bir mini – istehsalat təşkil edilmişdi.

Arxiv sənədlərinin araşdırılmasının nəticəsi, apteklərin yoxlanması *(ревизия)* və aptek işçilərinin şəxsi işələrinin *(кондуитные списки)* təhlili göstərir ki, apteklərin ştatında demək olar ki, milli mənsubiyyətli mütəxəssis kadrları yox idi (cədvəl 1, 2).

Dərman vasitələrinin idxal/ixrac məsələlərinə gəldikdə onu qeyd etməliyik ki, o çətin və mürəkkəb dövrdə səhiyyə rəhbərliyinin uzaqgörənliyi sahəsində yerli dərman bazarını təchiz etmək məqsədi ilə, indiki dillə desək, *fiziki şəxslər* (A. Dadaşov, V. Kelənterov, S.S. Gülbekyan, Seyid Cəfər, Parker-Kollor, İ.R.Qrinqaus, Ə. Məmmədov, provizor M.M. Bıkov, doktor D. Urusov) xarici dövlətlərdən dərman vasitələri respublikaya idxal etmək üçün, Tibbi-Əczaçılıq Şöbəsinin təqdimatı əsasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökümətinin (Səhiyyə Nazirliyinin) ticarət nümayəndələri (*контрагенты правительства (Минздрава) Азербайджанской Демократической Республики*) sayılırdılar.

Cədvəl 1. *Bakı quberniyasında fəaliyyət göstərən apteklər*

№	Aptekin adı	Aptekin sahibi	Aptekin müdiri	Aptekdə işləyən mütəxəssislərin sayı / onlardan azərbaycanlılar
1.	«Baryatinskaya»	provizor İvan Voyniloviç	provizor Xaim (Yefim) Qolberq	7/-
2.	«Qoqolevskaya»	aptek köməkçisi David Levin	provizor Berson Yankeleviç	3/-
3.	«Naberejnaya»	provizor Mixail Bıkov	provizor David Asatiani	2/-
4.	«Krasnovodskaya»	provizor M.A. Çernomordikov	provizor D.İ.Mesxi	5/-
5.	«Şamaxinskaya»	provizor M.L. Qavşon	aptek köməkçisi D.V. Rıbakov	2/-
6.	«Böyük Dəniz»	provizor B.M. Rayqorodetskiy	- // -	7/-
7.	«Vasilevskaya»	provizor Q.Y. Vasilevskiy	- // -	6/-
8.	K.E. Tsipkinanın arteki (keçmiş Eyxler)	provizor Klara Tsipkina	provizor A.D. Baqrat	7/-
9.	S.Q. Ketiladze apteki	S.Q. Ketiladze	Provizor A.R. İaşvili	4/-
10.	«Telefon»	Həkim arvadı Y.Y. Promışlyanskaya	provizor M.A. Qluzman	5/-
11.	Markarovun Bakı apteki	aptek köməkçisi Miriam Xaim Frenkna	provizor Minas Markarov	2/-
12.	«Vituşinskinin» apteki	provizor Vituşinskiy	provizor V. Sulava	3/-
13.	«Ermans və K°» Moskva Səhmdar Cəmiyyətinin apteki («Великокняжеская аптека»)	Moskva Səhmdar Cəmiyyəti	provizor Q.M. Berşanskiy provizor A.Rafail Trank	6/-
14.	Bayıl apteki	əczaçı İ.M. Qrinberq	Q.İ. Brantsburq	3/-
15.	M. Ferdinandın apteki	provizor M.A. Ferdinand	provizor A.F. Frank	2/-

16.	«Qlaz»ın apteki	–	provizor M.A. Veynblat	–
17.	Bakı Neft Sənayeçiləri Qurultayının Sabunçu apteki	–	provizor A. Eliava	–
18.	Pirşağı kənd apteki	provizor M.A. Sakvarelidze*	- // -	7/-
19.	Binəqədi kənd apteki	- // -	aptek köməkçisi Tezi-Vasilçikov	–
20.	Məştağa kənd apteki	aptek köməkçisi Qriqoriy Konkeviç	aptek köməkçisi Viktoriya Konkeviç	–
21.	Biləcəri kənd apteki	S.M. Axvlediani	Arçil Qriqoliya	–
22.	Mərdəkan kənd apteki	Məmməd Əli oğlu Mustafayev	- // -	–
23.	Balaxanı kənd apteki	Noy Moqilevskiy	- // -	1/-
24.	Buzovna kənd apteki	Məmməd Əli oğlu Mustafayev	- // -	–
25.	Ramanı kənd apteki	X. Kretinqenin vərəsəsi	Provizor O.M. Qinzburq	1/-
26.	Qusar kənd apteki	provizor Ojepovskiy (sonra arvadı)	feldşer Popov	1/-
27.	Xaçmaz kənd apteki	aptek köməkçisi Abram Myasnik	- // -	–
28.	Quba şəhər apteki	–	aptek köməkçisi Semyon Qelbux	–
29.	Göyçay kənd apteki	aptek köməkçisi Karl Reyx	- // -	1/-
30.	Şamaxı şəhər apteki	Nadejda Sulava	Provizor Vissarion Sulava	1/-
31.	Kürdəmir kənd apteki	Y.L. Juxovitskiy	aptek köməkçisi R D. Bakunina aptek köməkçisi Aron Rayxlin	–
32.	I Səlyan apteki	İ.Y. Vasilyev provizor Berkotel	aptek köməkçisi A.Xşeyn	2/-
33.	II Səlyan apteki	tacir,aptek köməkçisi İ.Siqalov və oğlanları	provizor Rayqorodetskiy aptek köməkçisi Ş. Stlunker	3/-
34.	Hacıqabul apteki	B. Kleyn	aptek köməkçisi Abram Şulman	–
35.	Nikolayev kənd apteki	provizor Pesya Qoz	B. Zummerov	–
36.	I Petropavloskaya (Səbirabad) kənd apteki	Həkim N.A.M. Kamrez	aptek köməkçisi M.S.A. Aubinder	1/-
37.	Prişib (Göytəpə) kənd apteki	İ. Qorbunov	- // -	–
38.	I Lənkəran apteki	E.O. Ventsel	provizor M. Yaroşinskiy	2/-
39.	Astara kənd apteki	İran vətəndaşı Məmməd Ağayev	provizor Qotald Lepberq	1/-
40.	Mixaylov şəhər xəstəxanasının apteki	–	provizor A.Y. İaşvil	2/-
41.	II Petropavlovskaya (Səbirabad) kənd apteki	Şamaxılı Həmid Hüseynov	aptek köməkçisi Srul Qinqold	–

** 1940-1944-cü illərdə Azərbaycan SSR Xalq Səhiyyə Komissarlıyyatı Baş Aptekler İdarəsinin rəisi işləmişdir – Müəll.*

Cədvəl 2. *Gəncə quberniyasında fəaliyyət göstərən apteklər*

№	Aptekin adı	Aptekin sahibi	Aptekin müdiri	Aptekdə işləyən mütəxəssislərin sayı / onlardan azərbaycanlılar
1.	**Gəncə** şəhər apteki	Gəncə şəhər Bələdiyyəsi (*Управа*)	provizor A. Qeyboviç	5/2
2.	**«Dondukovskaya»**	- // -	provizor Q.V. Balasanov	4/-
3.	**«Mixaylovskaya»**	- // -	provizorlar Çinçiladzə və Beridzə	3/-
4.	Gəncə apteki	A. Yankeleviç	provizor Qelbux	5/3
5	**Şuşa** apteki	Murtuza Abdullabəyov	provizor Dionisiy Vatsovskiy	–
6.	**Ağdam** kənd apteki	aptek köməkçisi Qerş Kandel	- // -	–
7.	**Tovuz** kənd apteki	Cannaşia ailəsi	aptek köməkçisi Severian Mimikaşvili	–
8.	**Zaqatala sərbəst** (вольная) apteki	provizor Leon D. Şpilberq	- // -	–
9.	**Tərtər** kənd apteki	A.M. Yankeleviç	- // -	1/-
10.	**Nuxa** apteki	provizor Nikita Popov	- // -	–
11.	**Georgiyevsk** (Çinarlı) kənd apteki	provizor E.O. Ventsel		–
12.	**Annino** (Annenfeld-Şəmkir) kənd apteki	provizor İ. Arnold Dauqul	- // -	–
13.	**Hacıkənd** apteki	- // -	–	–
14.	**Karyagin** kənd (Füzuli) apteki	Feldşer Ziyad bəy Şıxməmmədov	aptek köməkçisi David Savelzon	–
15.	**Yevlax** kənd apteki	aptek köməkçisi Podlubnıy-Spivak	- // -	–
16.	**Dilican**	aptek köməkçisi Lev Qutman	- // -	–

Ölkədə olan aptek mağazalarını gəldikdə isə, bunu qeyd etməliyik ki, onların böyük əksəriyyəti qeyri-mütəxəssis və digər millətlərin nümayəndələrinə məxsus idi, və bunları aşağıda sadaladığımız soyadları təsdiq edir: İ.M. Qaqin, P.F. Zirorov, Z.Y. Polyakov, Y.P. Tsepurit, M.Z. Kazanov, «Parximed» A.Y. Ter-Melitosyans, F.L. Xiter, Ş.A. Frenkin, V.İ. Dubickin, Xaim Qoyxman, «Pomoş» Ş.X. Petrosyans, D.A. Muradov, Q.D. Zaxarenko, Abdulla Dadaşov, Cahangir Muxtarov.

1919-cu il ərzində ölkədə bəzi apteklərin əmtəə dövriyyəsinə nəzər salmağımız, zənnimizcə, tarixi cəhətdən maraqlı olardı (cədvəl 3).

Cədvəl 3. *1919-cu il ərzində bəzi apteklərin əmtəə dövriyyəsi*

Adı	Reseptlərin sayı	Reseptlə satış, *rubl*	Əl satışı, *rubl*	Ümumi məbləğ, *rubl*
«Şamaxinskaya»	15.558	91.728	146.198	237.926
MSC «Ermans və K»	82.347	1.674.919	630.503	2.305.423
«Nikolayevskaya»	40.000	400.000	240.000	640.000
«Baryatinskaya»	21.950	198.000	94.000	292.000
D.Levinin apteki	18.900	209.850	110.300	320.150
Vituşinskinin apteki	21.780	285.640	152.940	438.580
«Telefonnaya»	19.962	198.345	91.632	289.977
Ketiladzenin apteki	30.920	310.400	200.250	510.650
Çernomordikovanın apteki	17.821	190.250	94.885	285.135
«Böyük Deniz»	25.250	250.200	126.500	376.700
Neftsənayeçiləri qurultayı şurasının Qaraşəhər apteki	3643	39.013	36.041	75.631

Qeyd etmek lazımdır ki, yuxarıda gösterdiyimiz melumatlar Azerbaycan Respublikası Dövlet Arxivinde qorunan senedler esasında verilmişdir.

Bununla yanaşı, Azerbaycan Respublikası Tarix Arxivinde saxlanılan senedlerde 1918-ci ile qeder eczaçılıq xidmeti üzre, ölkenin o vaxtkı erazi bölgelerine (Xankendi, Zengezur, Gorus, Ağstafa, Qindarx ve başq.) aid maraqlı melumatları da aşkar etmişik. XIX esrin II yarısından 1918-ci ile qeder Azerbaycanda eczaçılıq xidmetinin durumu haqqında aşkar etdiyimiz bu melumatlar, şübhesiz ki, eczaçılıq tariximiz üçün çox önemli olacaqdır.

İstifade etdiyimiz arxiv senedleri:

I. Azerbaycan Respublikası Dövlet Arxivi: fond 792 «Министерство Народного Здравия», siyahı 1, işler: 18, 59, 179, 198, 201-205, 207, 209, 211, 213, 215, 216-218, 223, 225, 227, 231, 234, 235, 237, 239, 240, 243, 247, 248, 250, 251, 256, 259, 260, 261, 262, 268, 269.

II. Azerbaycan Respublikası Dövlet Arxivi: fond 792, 792 «Министерство Народного Здравия», siyahı 2, işler: 10 (8 vereq), 11 (2), 12 (3), 26 (9), 27 (10), 28 (2), 30 (2), 31 (6), 34 (4), 35 (1), 36 (10), 38 (10), 39 (10), 40 (2), 41 (2), 42 (6), 44 (2), 47 (2), 48 (7), 49 (3), 58 (4), 63 (3), 67 (8), 70 (3), 71 (6), 79 (7), 83 (6), 86 (7), 87 (3), 89 (1), 90 (8), 91 (12), 92 (42), 93 (4), 97 (10), 99 (5), 100 (2), 101 (5)-136 (2).

Ədebiyyat *

1. Hafiz M. Əliyev, Rafail V. Sadıqov, Azerbaycan Xalq Cümhuriyyeti (1918-1920-ci iller) hökümetinin eczaçılıq sahesinde fealiyyeti haqqında. - Azerbaycan Əczaçılıq Jurnalı. – 2004. – Cild IV, № 1. – 23-28. (2018, №1, s.5-11).

2. Hafiz M. Əliyev, Rafail V. Sadıqov, Azerbaycan Xalq Cümhuriyyeti (1918-1920-Ci iller) dövründe eczaçılıq. – «Azerbaycanda tibb elminin tarixi problemleri» I Respublika elmi konfransının materialları. – Bakı.–1-2 fevral 2005. – 57-62.

О СОСТОЯНИИ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1918-1920 гг.)

Афиз М. Алиев, Рафаил В. Садыгов

Впервые, на основе выявления и анализа многочисленных архивных материалов, освещается состояние фармацевтической службы в период правления Азербайджанской Демократической Республики (1918-1920 гг.).

ABOUT THE CONDITION OF PHARMACEUTICAL SERVICE DURING BOARD OF THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC (1918-1920)

Hafiz M. Aliyev, Rafail V. Sadigov

For the first time on the basis of revealing and the analysis of numerous archival materials the condition of pharmaceutical service during board of the Azerbaijan Democratic Republic (1918-1920) is shined.

УДК: 615.1(479.24) (09) "1918-1920"

© Hafiz M.Əliyev, 2004
© Rafail V.Sadıqov, 2004

*Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilində jurnalın birinci sayındakı məqalədə olduğu kimi, burada da xırda texniki düzəlişlər aparılmışdır. *Red.*